

AKADEMIK HALOLLIK RAQAMLI DAVRDA: SUN’IY INTELLEKT VA KO‘CHIRMAKASHLIK MUAMMOSINING ETIK JIHATLARI

Zaynobidinova Naima Inomidinovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Tel.: +998 97 231 28 82

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23601414>

Annotatsiya. Maqolada generativ sun’iy intellekt vositalarining oliy ta’limga keng kirib kelishi sharoitida akademik halollik tamoyillarining o’zgarishi ijtimoiy-falsafiy va etik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt yordamida matn yaratish bilan bog’liq mualliflik, ko’chirmakashlik va baholash adolatiga oid muammolar xorijiy va mahalliy tadqiqotlar asosida yoritiladi. Muallif sun’iy intellekt matnlarini aniqlovchi texnik vositalarning ishonchliligi cheklanganini ko’rsatib, akademik halollikni ta’minlashda faqat nazoratga emas, balki shaxsiy, pedagogik va institutsional darajalarni qamrab oluvchi etik yondashuvga tayanish zarurligini asoslaydi. Oliy ta’lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: akademik halollik, sun’iy intellekt, generativ sun’iy intellekt, ko’chirmakashlik, plagiat, mualliflik, ta’lim etikasi, baholash, raqamli ta’lim, mas’uliyat.

Аннотация. В статье с социально-философских и этических позиций анализируется трансформация принципов академической честности в условиях широкого проникновения инструментов генеративного искусственного интеллекта в высшее образование. На основе зарубежных и отечественных исследований рассматриваются проблемы авторства, плагиата и справедливости оценивания, связанные с созданием текстов при помощи искусственного интеллекта. Автор показывает ограниченную надёжность технических средств выявления текстов, созданных искусственным интеллектом, и обосновывает необходимость опоры не только на контроль, но и на этический подход, охватывающий личностный, педагогический и институциональный уровни. Разработаны практические рекомендации для высших учебных заведений.

Ключевые слова: академическая честность, искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, плагиат, авторство, этика образования, оценивание, цифровое образование, ответственность.

Annotation. The article analyses, from socio-philosophical and ethical perspectives, the transformation of academic integrity principles amid the widespread penetration of generative artificial intelligence tools into higher education. Drawing on international and Uzbek research, it examines problems of authorship, plagiarism and fairness in assessment associated with AI-assisted text generation. The author demonstrates the limited reliability of technical tools for detecting AI-generated text and argues that ensuring academic integrity requires not only control but an ethical approach encompassing personal, pedagogical and institutional levels. Practical recommendations for higher education institutions are developed.

Keywords: academic integrity, artificial intelligence, generative artificial intelligence, plagiarism, authorship, educational ethics, assessment, digital education, responsibility.

KIRISH

So‘nggi yillarda ChatGPT kabi generativ sun‘iy intellekt vositalari ta’lim jarayonining kundalik hamrohiga aylandi. Talabalar ulardan referat va mustaqil ish yozish, matnni tahrirlash, tarjima qilish va hatto bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlashda foydalanmoqda. Ushbu jarayonning ko‘lamini ilmiy nashrlar dinamikasi ham ko‘rsatadi: N. Goyibovanning Scopus ma’lumotlar bazasi asosida o‘tkazgan bibliometrik tahliliga ko‘ra, 2015–2025-yillarda akademik yozuvda sun‘iy intellektdan foydalanishga oid 379 ta maqola nashr etilgan bo‘lib, ularning soni faqat 2024-yilning o‘zida 256 taga yetgan [1].

O‘zbekistonda ham sun‘iy intellekt rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi [2]. Biroq texnologiyaning ta’limga tez kirib kelishi bir qator jiddiy savollarni ham o‘rtaga qo‘ymoqda: sun‘iy intellekt yordamida yozilgan matnning muallifi kim? Undan foydalanishning qaysi shakli ruxsat etilgan yordam, qaysi biri esa ko‘chirmakashlik hisoblanadi? Talabaning bilim va ko‘nikmalarini adolatli baholash qanday ta’minlanadi?

Maqolaning maqsadi – raqamli davrda akademik halollik tamoyillarining o‘zgarishini ijtimoiy-falsafiy va etik jihatdan tahlil qilish hamda oliy ta’lim muassasalarida akademik halollikni ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, xalqaro me‘yoriy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Akademik halollikning qadriyatli asoslari. Akademik halollik ko‘pincha “ko‘chirmaslik” degan tor ma’noda tushuniladi. Biroq uning mazmuni ancha keng. Xalqaro akademik halollik markazi (ICAI) akademik halollikni oltita asosiy qadriyatga tayanuvchi tizim sifatida ta’riflaydi: halollik, ishonch, adolat, hurmat, mas’uliyat va jasorat [3]. Ushbu ta’rifning falsafiy ahamiyati shundaki, unda akademik halollik tashqi taqiqlar majmui emas, balki shaxsning axloqiy fazilatlar va akademik hamjamiyat a’zolari o‘rtasidagi ishonch munosabati sifatida talqin etiladi. Jasoratning qadriyatlar qatoriga kiritilishi ayniqsa e’tiborga loyiq: halol yo‘lni tanlash ko‘pincha osonroq, ammo nohalol yo‘lni rad etishni talab qiladi.

Bizning milliy-ma’naviy an’anamizda ham ilmga munosabat chuqur axloqiy mazmunga ega bo‘lgan: bilim olish va uni boshqalarga yetkazish omonat sifatida qaralgan, ustoz mehnatini o‘zlashtirish esa axloqiy qusur hisoblangan. Shu ma’noda akademik halollik milliy qadriyatlarimiz uchun yot tushuncha emas, balki ularning zamonaviy akademik muhitdagi ifodasidir.

Sun‘iy intellekt keltirib chiqargan yangi muammolar. Generativ sun‘iy intellekt an’anaviy ko‘chirmakashlik tushunchasini tubdan murakkablashtirdi. Klassik plagiatda muallif boshqa shaxs matnini o‘zlashtiradi va bu matnning asl manbasini aniqlash mumkin. Sun‘iy intellekt esa har safar yangi, hech qayerda takrorlanmagan matn yaratadi, shuning uchun an’anaviy antiplagiat tizimlari uni aniqlay olmaydi. N. Goyibova bu holatni to‘g‘ri qayd etadi: “AI orqali yaratilgan ma’lumotlarni qo‘llash akademik halollik borasidagi savollarni ko‘tarmoqda, bu yordam va noxolislikni farqlashni qiyinlashtiradi” [1, 77-b.]. Muallif, shuningdek, “AI tomonidan yaratilgan materiallarga haddan tashqari bog‘lanish va «AIgiarizm» (mashina yordamida plagiat) kabi muammolar ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni zaiflashtirishi mumkin” [1, 79-b.], deb ogohlantiradi.

D. Kotton va hammualliflari ChatGPT oliy ta’limdagi baholash tizimi uchun ham imkoniyatlar, ham jiddiy xavflar tug’dirishini tahlil qilib, akademik halollikni saqlash uchun baholash topshiriqlarini qayta loyihalash zarurligini ta’kidlaydi [4]. Bizningcha, bu yerda muammoning falsafiy mohiyati mualliflik tushunchasining o’zgarishida namoyon bo’ladi. Agar matnning g’oyasi talabaga, shakli esa mashinaga tegishli bo’lsa, yoki aksincha bo’lsa, mualliflik qanday belgilanadi? Bu savolga “ruxsat” yoki “taqiq” bilan javob berib bo’lmaydi; unga javob shaffoflik tamoyiliga tayanishi lozim.

Texnik nazoratning chegaralari. Ko’plab ta’lim muassasalari bu muammoga sun’iy intellekt matnlarini aniqlovchi dasturlar orqali javob berishga harakat qilmoqda. Biroq xalqaro tadqiqotlar bunday yondashuvning ishonchliligi past ekanini ko’rsatadi. D. Veber-Vulf boshchiligidagi xalqaro tadqiqotchilar guruhi 14 ta aniqlash vositasini, jumladan, keng qo’llaniladigan tijorat tizimlarini sinovdan o’tkazib, mavjud vositalar aniq ham, ishonchli ham emas, degan xulosaga kelgan. Tadqiqotchilar ushbu vositalar sun’iy intellekt matnini aniqlashdan ko’ra, uni inson yozgan matn deb tasniflashga moyilligini, matn qayta ifodalangan yoki tarjima qilinganda esa ularning samaradorligi yanada pasayishini aniqlagan [5].

Bu xulosa muhim etik oqibatlariga ega. Birinchidan, aniqlash vositalari ko’plab holatlarda nohalol foydalanishni sezmay qoladi. Ikkinchidan, ular ba’zan halol talabaning mustaqil yozgan ishini xato ravishda “sun’iy intellekt matni” deb belgilashi mumkin. Agar bunday natija yagona dalil sifatida qabul qilinsa, akademik halollikni himoya qilish niyatida adolat tamoyilining o’zi buziladi. Demak, texnik nazorat zarur, ammo yetarli emas. B. Aliyevning sun’iy intellekt tadqiqotchiga yordamchi vosita bo’lishi mumkin, ammo “asosiy ish inson tomonidan amalga oshirilishi lozim” [6, 168-b.], degan xulosasi baholash jarayoniga ham to’liq taalluqli: talabaning ishini baholash bo’yicha yakuniy qaror algoritmgaga emas, balki o’qituvchining kasbiy mulohazasiga tayanishi kerak.

Akademik halollikning uch darajali etik modeli. Tahlil natijalariga asoslanib, raqamli davrda akademik halollikni ta’minlashning uch darajali modelini taklif qilamiz. **Shaxsiy darajada** akademik halollik talabaning ichki fazilati – o’z bilimiga va mehnatiga bo’lgan hurmat, o’z ishi uchun mas’uliyat hissi sifatida shakllantiriladi. Bu darajada asosiy vosita taqiq emas, balki tarbiya va ongli tanlovdir. **Pedagogik darajada** baholash tizimi yakuniy natijaga emas, balki o’quv jarayoniga yo’naltiriladi: talaba ishining qoralamalari, uni og’zaki himoya qilish, o’z fikrini mustaqil asoslash ko’nikmasi baholanadi. Bunday topshiriqlarni sun’iy intellektga to’liq topshirish deyarli imkonsiz. **Institutsional darajada** esa sun’iy intellektidan foydalanish qoidalarini aniq va ochiq belgilanadi, ularning buzilishi holatlari esa adolatli tartibda ko’rib chiqiladi.

Ushbu modelning markaziy tamoyili – **shaffoflik**. Sun’iy intellektidan foydalanishning o’zi nohalollik emas; nohalollik undan foydalanilganini yashirish va mashina mehnatini o’zinkidek ko’rsatishdir. YUNESKOning generativ sun’iy intellektni ta’lim va tadqiqotda qo’llash bo’yicha qo’llanmasida ham insonni markazga qo’yuvchi yondashuv asos qilib olingan, ta’lim muassasalari sun’iy intellekt vositalarini axloqiy va pedagogik jihatdan maqsadga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholashi zarurligi ta’kidlangan, mustaqil foydalanish uchun esa 13 yosh chegarasi tavsiya etilgan [7]. Qo’llanmaning so’zboshisida sun’iy intellekt inson aqlining o’rnini egallab olmasligi kerakligi alohida qayd etilgan [7].

Amaliy tavsiyalar. Oliy ta’lim muassasalarida akademik halollikni ta’minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Birinchidan, har bir o’quv fani bo’yicha sun’iy intellektdan foydalanishning uch toifali qoidasini joriy etish: foydalanish taqiqlangan topshiriqlar, foydalanish ma’lum qilingan holda ruxsat etilgan topshiriqlar va erkin foydalanish mumkin bo’lgan topshiriqlar. Ikkinchidan, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, magistrlik dissertatsiyalari va ilmiy maqolalarga sun’iy intellektdan qay maqsadda va qaysi bosqichda foydalanilgani to’g’risidagi qisqa bayonnomanani ilova qilishni joriy etish. Uchinchidan, nazorat turlarida og’zaki himoya, jarayonni hujjatlashtirish va auditoriyada bajariladigan yozma ishlar ulushini oshirish. To’rtinchidan, aniqlash dasturlari natijalarini akademik qoidabuzarlikning yagona dalili sifatida qabul qilmaslik va har bir holatni talaba bilan suhbat orqali o’rganish. Beshinchidan, professor-o’qituvchilar uchun sun’iy intellekt savodxonligi va ta’lim etikasi bo’yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Oltinchidan, ma’naviyat va falsafa fanlari doirasida akademik halollik masalalarini muntazam muhokama qilish.

XULOSA

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi. Birinchidan, akademik halollik faqat ko’chirmakashlikni taqiqlash emas, balki halollik, ishonch, adolat, hurmat, mas’uliyat va jasorat qadriyatlariga tayanuvchi axloqiy tizimdir. Bu tizim milliy-ma’naviy an’analimizdagi ilimga omonat sifatidagi munosabat bilan uyg’undir.

Ikkinchidan, generativ sun’iy intellekt mualliflik tushunchasini murakkablashtirib, ruxsat etilgan yordam va nohalollik o’rtasidagi chegarani noaniq qilib qo’ydi. Bu chegarani belgilashda asosiy mezon shaffoflik tamoyili bo’lishi lozim.

Uchinchidan, sun’iy intellekt matnlarini aniqlovchi texnik vositalar yetarli darajada ishonchli emas, ularga to’liq tayanish esa adolat tamoyilining buzilishiga olib kelishi mumkin.

To’rtinchidan, raqamli davrda akademik halollikni ta’minlash shaxsiy, pedagogik va institutsional darajalarni qamrab oluvchi yaxlit etik yondashuvni talab qiladi. Taklif etilgan amaliy tavsiyalar oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Goyibova N. Sun’iy intellektning akademik yozuvga ta’siri: yutuqlari va muammolari // O’zbekiston Milliy universiteti xabarleri. Falsafa. – 2025. – [1/1]. – B. 77–79.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PQ-358-son qarori. 14.10.2024 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz).
3. International Center for Academic Integrity. The Fundamental Values of Academic Integrity. – 3rd ed. – 2021.
4. Cotton D.R.E., Cotton P.A., Shipway J.R. Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT // Innovations in Education and Teaching International. – 2024. – Vol. 61, No. 2. – P. 228–239.
5. Weber-Wulff D., Anohina-Naumeca A., Bjelobaba S., Foltýnek T., Guerrero-Dib J., Popoola O., Šigut P., Waddington L. Testing of detection tools for AI-generated text // International Journal for Educational Integrity. – 2023. – Vol. 19. – Article 26. DOI: 10.1007/s40979-023-00146-z.

6. Aliyev B. Sun’iy intellekt, ong va til muammosi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – Vol. 5, No. 24. – B. 157–169. DOI: 10.24412/2181-1784-2025-24-157-169.

7. Miao F., Holmes W. Guidance for generative AI in education and research. – Paris: UNESCO, 2023. – 44 p.

8. N. Zaynobidinova. Islom sivilizatsiyasi va zamonaviy dunyoviylik uygʻunligining nazariy asoslari. (2026). *Ijtimoiy-Gumanitar Sohada Ilmiy-Innovatsion Tadqiqotlar*, 3(4), 392-395. <https://publishscience.uz/sirsh/article/view/1180>

9. Zaynobidinova, N. (2024). Rivojlangan davlatlarning jamiyat barqaror rivojlanishiga doir taraqqiyot modellari. Sharq tarix, siyosat va huquq jurnali. <https://eroi.uz/11.0197/A1024-0082>